

УДК 340:165.4

О.В. ТЯГЛО, докт. філос. наук, проф., Харківський національний університет внутрішніх справ

ЧИ ЗАЛИШАЄТЬСЯ ІСТИНА ЦІННІСТЮ ПОЛЯ ПРАВА?

Ключові слова: істина, поле права, Беккарія, Кримінальний процесуальний кодекс України

Якщо звернутися до книги Чезаре Беккарія «Про злочини і покарання» (1764), котра у країнах Західної цивілізації вважається одним із найважливіших джерел сучасного права, то статус істини як фундаментальної цінності навряд чи викликатиме будь-які сумніви. І це не дивно, оскільки Беккарія – видатний представник Просвітництва, ґрунтованого не тільки на безумовному твердженні пізнаваності істини, а й на вірі в результативне пізнання її важливих виявів силою розуму людини XVIII століття. «В наш час пізнані істинні відношення, котрі пов'язують як суверена та підданих, так і різні нації між собою; стосунки оживились під впливом філософських істин, які завдяки книгодрукуванню перетворились на загальне надбання; між націями точиться мовчазна війна трудолюбства, сама гуманна і найбільш достойна розумних людей. Ось плоди, принесені нашим просвіченим століттям», – наголошував Міланець з самого початку свого твору [1, с.88]. Звичайно, поступові розуму на шляху до різноманітних істин завжди заважали і ще заважають некритичне засвоєння давніх традицій чи релігійний фанатизм, невігластво, тимчасові пристрасті окремих осіб чи інтереси станів... Проте ці й інші можливі перешкоди не є принциповими, вони послідовно долатимуться усюди, в тому числі й у полі права.

Не занурюючись зараз у глибини філософської критики абсолютизації розуму та його здобутків, яку розвинули вже сучасники Чезаре Беккарія – Девід Юм чи Іммануїл Кант, а у недавньому минулому XX столітті – Карл Поппер чи Фрідріх фон Хайек, зупинюся лише на одному міркуванні, актуальному саме у полі права.

Істина і розум не вичерпують множини цінностей цього особливого поля соціального простору: поряд з ними той же Беккарія стверджував закони. На його думку, наприклад, у правильно організованому судочинстві «слово матимуть тільки закони та істина»; судді по суті належить бути ні ким іншим, як «безпристрасним дослідником істини» та «хранителем і слугою законів» [1, с.113]. Та, визнавши наявність у полі права принаймні двох кластерів цінностей, далі природно поставити питання про їх співвідношення. На цьому шляху досить інформативним видається наступний фрагмент твору Беккарія.

«Звернімося до історії – і ми побачимо, що закони, котрі усе ж є або мусять бути домовленостями вільних людей, майже завжди слугують лише знаряддям пристрастей нечисленних меншин чи народжуються випадковою і за швидкоминучою потребою. Ніде ще закони не написані безпристрасним дослідником людської природи, котрий спрямував би діяльність людської маси до єдиної мети і постійно прагнув би її, а саме – можливо більшого щастя для можливо більшої кількості людей. Щасливими є ті нечисленні нації, котрі не чекаючи, щоб повільний перебіг подій та змін у стосунках людей почав торувати шлях до кращого лише після того, як злигодні досягли крайніх меж, прискорили цей перехід мудрими законами; і заслуговує на вдячність людей той філософ, який зі свого скромного та самотнього притулку насмілювався кинути в маси перше сім'я корисних, хоча і не скоростиглих, істин» [1, с.88]¹.

¹ Сподівання Беккарія щодо якоїсь безпристрасної особи, котра знайде рецепт загального щастя і спрямує до нього людську спільноту, були піддані критиці ще Кантом: «Правління (Regierung), засноване на принципі благовоління народів подібно до благовоління батька своїм дітям, інакше кажучи, правління патерналістське (imperium paternale), за якого піддані, наче неповнолітні, не в змозі відрізнити, що для них насправді корисне або шкідливе, і вимушені поводити себе тільки пасивно, аби рішення питання про те, як вони мусять бути щасливі, очікувати від одного лише судження глави держави... таке правління є найбільший

Як бачимо, за Беккарія слід відрізняти закони, породжені випадковим збігом обставин чи мінливою грою пристрастей панівної верхівки, від тих «мудрих законів», кінцевим ви-током яких виявляється домовленість вільних людей, ґрунтована на знайдених філософом і засвоєних масами істинах. Можна б сказати, що це розрізнення на той час *сущих законів* – переважно згубної спадщини недоброго минулого, і законів наразі скоріше *належних*, які з часом так чи інакше перетворюватимуться на нову правову реальність. На відміну від *сущих, належні закони* жодним чином не можуть суперечити філософським істинам. Навіть більше: на думку Міланця, «мудрий закон» є наслідком пізнання істини і в цьому сенсі вторинний відносно неї.

Як людина, обізнана у реаліях правосуддя європейських країн XVIII століття, Беккарія відзначив істотні загрози істині з боку *сущих законів* – не тільки норм матеріального права, а й процесуального.

«Формальність і урочистість необхідні у відправленні правосуддя, щоб нічого не залишалось на довільний вибір судді, щоб народ знав, що суд чиниться на підставі твердих правил, а не безладно і пристрасно, насамкінець ще й тому, що на людей, схильних до наслідування, рабів звички, чуттєве враження діє сильніше за міркування. Істина буває надто простою або надто складною і, щоб примирити з собою неосвічений народ, потребує певної долі зовнішньої урочистості. Але задля уникнення фатальної небезпеки не слід надавати формальностям такого характеру, від якого б постраждала істина» [1, с.147]. Таким чином, процес правосуддя, його «формальності» повинні беззастережно підпорядковуватися фундаментальній цінності істини, набуваючи статусу інструментів її пошуку чи

оприлюднення, тобто інструментальної цінності.

Отже, у співвідношенні кластерів цінностей, осердями яких є істина і закон, беззаперечний пріоритет Беккарія віддавав істині та її оточенню, хоча це відповідало скоріше належному стану справ, ніж наявному у XVIII столітті.

Чи справджується надія на панування у полі права істини та доладно підпорядковано-го їй «мудрого закону» сьогодні, через 250 років після написання книги Беккарія «Про злочини і покарання»? Намагання дати вичерпну відповідь на поставлене питання в окремій розвідці не було б серйозним. Тому надалі я обмежусь лише одним аргументом, який ґрунтується на порівнянні сподівання Міланця з вмістом низки чинних законів України.

В офіційному тексті Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), який набув чинності у листопаді 2012 року, не вдається знайти жодного вжитку терміна «істина». У попередньому Кримінально-процесуальному кодексі України він теж зустрічався не часто, але в нововведеному КПК зник навіть там, де був раніше. Так, у статті 48 Кримінально-процесуального кодексу зазначалося: «Захисник зобов'язаний не перешкоджати встановленню істини в справі...» [5, с.35]. Відповідно, у ст.61 вказувалося: «Не може бути захисником особа, яка, зловживаючи своїми правами, перешкоджає встановленню істини в справі...» [5, с.45]. Натомість у ст.45² КПК знаходимо: «Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю» [6, с.28]. У статтях 45–54 КПК, котрі прямо стосуються захисника, жодних норм, подібних до вищезгаданих зі старого Кодексу, немає.

Відсутність терміну «істина» у КПК не виглядатиме цілковитим сюрпризом, коли переконатися, що він відсутній і в чинній Конституції України, перш за все у розділі

деспотизм, який тільки можна собі уявити... [2, с.79]. Критичну думку Канта з часом поділяв Поппер (див., напр. [3, с.7–8]). А Берлін, оцінюючи схожі ідеї, зауважив, що «багато тиранів могли б скористатися цією формулою для виправдання своїх найгірших деспотичних вчинків» (див. [4, с.541]).

«Правосуддя» та в окремих «юридичних» статтях. І потяг до його елімінації останніми роками, щонайменше, не послабшав. Про це свідчить, наприклад, ще й одна зі змін до Цивільного кодексу України 2003 року за Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України», який був підписаний Президентом України 13.04.2012 р.: «...2) у частині п'ятій статті 306 слова «чи з'ясування істини під час розслідування кримінальної справи» замінити словами «чи під час кримінального провадження» [6, с.314]. Тобто пряма згадка про істину, доречна у 2003 році, у 2012 році була видалена.

У Кримінально-процесуальному кодексі існувала ст.172, за якою «Слідчий вправі провести очну ставку між двома раніше допитаними особами, в показаннях яких є суперечності» [5, с.108]. Якщо припустити, що суперечність розумілася у точному сенсу науки логіки – як контрадикторність, то з огляду на логічний закон виключеного третього слід визнати, що поняття істини та хибі тут хоч і неявно, але у необхідний спосіб передбачені: підставою призначення очної ставки є розуміння слідчим неможливості одночасної хибності двох суперечних висловлювань, а метою – з'ясування того, яке з них істинне². У КПК очна ставка «поглинається» новелою одночасного допиту кількох осіб: за ст.224⁹ «Слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях...» [6, с.119]. Впадає в око, перш за все, що метою цієї новели, так би мовити, «колективного допиту» задеклароване з'ясування *причин* розбіжностей показань, а не *логічних значень* відповідних висловлю-

² Якщо ж суперечливість розуміється як логічна контрарність, то вступає в дію закон несуперечності, який стверджує неможливість одночасної істинності двох контрарних висловлювань. У цьому випадку принаймні неявне звернення до понять істини і хибі теж має місце.

вань. Крім того, поняття розбіжності набагато ширше за поняття суперечності й тому не передбачає обов'язкового звернення до закону виключеного третього, а отже – й до понять істини та хибі (хоча і не виключає цього).

Таким чином, відсутність терміну «істина» у нововведеному КПК – доконаний факт. Вона має систематичний характер, тому навряд чи піддається поясненню як скороминуче явище. Та в будь-якому випадку, коли згадати «старого Гегеля», явище суттєве, через нього являється сутність. І вона полягає, на мою думку, щонайменше у тому, що істина як цінність втрачає у полі права той пріоритетний статус, який обстоював маркіз Беккарія. Співвідношенні кластерів цінностей, осередками яких є істина і закон, істотно змінюється. Зокрема, навіть мудро встановлювана процесуальна норма перестає, принаймні беззастережно, слугувати пошуку чи проголошенню істини, перепідпорядковуючись іншим цінностям як вагомим³. Хотілось би вірити, що це справді є не що інше, як «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека» [7, с.6].

ЛІТЕРАТУРА

1. Беккарія Ч. О преступлениях и наказаниях / Чезаре Беккария // Беккария Ч. О преступлениях и наказаниях. – Москва : ИНФРА-М, 2004. – С. 83–156.
2. Кант И. О поговорке «Может быть, это и верно в теории, но не годится для практики» / И. Кант // Кант И. Сочинения : в 6 т. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4. – Ч. 2. – С. 60–106.

³ Так, відповідно до ст.62¹ чинної Конституції України, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [7, с.32]. Тому істинні докази, одержані з порушенням вимог чинного процесуального законодавства, є недопустимими і не мають юридичної сили. А базований на них виправдальний / обвинувальний вирок, хоча б він і був достатньо обґрунтованим у суто логічному сенсі, юридично коректним не буде і підлягатиме скасуванню або зміні (див. також [8, с.181]).

3. Тягло О. В. Роздуми Карла Поппера щодо теорії та практики демократичної держави / О. В. Тягло // Постметодика. – 2010. – № 1. – С. 2–10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Postmetodyka/2010_1/tjaglo.pdf.

4. Берлін І. Два концепти свободи / Ісайя Берлін // Лібералізм: Антологія. – К. : Смолоскип, 2002. – С. 531–567.

5. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х. : Одісей, 2012. – 256 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін

до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Х. : Одісей, 2012. – 360 с.

7. Конституція України [Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Із змінами станом на 1 січня 2006 р.]. – К. : Вид-во «Юрид. думка», 2006. – 120 с.

8. Тягло О. В. Юридична логіка чи логіка для юристів? / Тягло Олександр Володимирович // Наше право. – 2013. – № 2. – С. 180–183.

Тягло О. В. Чи залишається істина цінністю поля права? / О. В. Тягло // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 677–680 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_111.pdf

Виконано порівняльний аналіз книги Чезаре Беккарія «Про злочини і покарання» та нововведеного Кримінального процесуального кодексу України в аспекті співвідношення цінностей істини і закону. Показано, що у сучасному полі права істина як цінність втрачає той пріоритетний статус, який обґрунтовував Беккарія. Навіть мудро встановлювана процесуальна норма перестає, принаймні беззастережно, слугувати пошуку чи проголошенню істини, у першу чергу підпорядковуючись іншим цінностям.

Тягло А.В. Остается ли истина ценностью поля права?

Выполнен компаративный анализ книги Чезаре Беккариа «О преступлениях и наказаниях» и нововведенного Уголовного процессуального кодекса Украины в аспекте соотношения ценностей истины и закона. Показано, что в современном поле права истина как ценность утрачивает тот приоритетный статус, который обосновывал Беккариа. Даже мудро установленная процессуальная норма перестает, по крайней мере, безусловно, служить поиску и провозглашению истины, в первую очередь, подчиняясь иным ценностям.

Тягло О.В. Is Truth a Value in the Field of Law Till Now?

Comparative analysis of the Cesare Beccaria's book «On crimes and punishments» and new Criminal procedural code of Ukraine devoted to interrelation between value of truth and value of the law is completed. It is argued, that in the field of law truth as a value loses the priority which was substantiated by Beccaria. Even stated wisely, procedural norm terminates, at least unconditionally, to serve to search and proclamation of truth; it is subordinated primarily to other values.